

УДК 343.211

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.1-2.10>

А. В. Градецький

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри службово-бойового застосування підрозділів
Національної гвардії України
Київського факультету
Національної академії Національної гвардії України

ДЕТЕРМІНАНТИ ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД ОСОБОВОГО СКЛАДУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НГУ ТА ЗАХОДИ ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ

Сьогодні Національна гвардія залишається наймолодшим військовим формуванням в Україні. Правовою основою діяльності Національної гвардії України є сукупність правових норм, якими регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі організації діяльності, функціонування Національної гвардії України, а також визначають її завдання, функції, повноваження, а також порядок виконання визначених законом завдань і функцій. Для успішного виконання завдань, покладених на НГУ, необхідні підвищення професіоналізму та поліпшення всіх видів підготовки особового складу, вдосконалення роботи із запобігання правопорушенням і злочинам у військових колективах. Військові злочини характеризуються високим ступенем латентності. Ця обставина суттєво знижує статистику реального рівня злочинності серед військовослужбовців.

Злочини військовослужбовців НГУ поділяються на дві великі групи: загальнокримінальні та військові.

У статті розглянуто детермінанти злочинної поведінки серед особового складу військовослужбовців НГУ та визначено заходи щодо запобігання злочинам зазначеної категорії осіб. Установлено, що протиправна поведінка військових зумовлена низкою криміногенних чинників, основними з яких є соціально-економічні, політичні, правові, організаційно-управлінські, ідеологічні, соціально-психологічні, культурно-виховні тощо.

Визначення детермінант, що впливають на злочинність у частинах і підрозділах НГУ дає змогу розробити заходи, що спрямовані на їх запобігання. Недостатній рівень дослідження проблем запобігання злочинності військовослужбовців, обґрунтованості заходів її протидії вкрай негативно позначається на ефективності боротьби з нею.

Залежно від ієрархії причин та умов злочинності виділяють три основних рівні її запобігання: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний. Їхні різнохарактерні заходи спрямовані на усунення або хоча б суттєве обмеження дії причин та умов військових злочинів, відповідно, на макро-, мікро- та індивідуальному рівнях.

Розроблення ефективно діючих заходів щодо запобігання злочинності військовослужбовців на науковому рівні сприятиме скороченню кількості військовослужбовців, які вчиняють злочини, що в результаті дасть змогу знизити рівень військової злочинності в нашій державі.

Ключові слова: злочинність військовослужбовців, детермінанти злочинності, нестатутні взаємини, синдром АТО, запобігання злочинності.

Постановка проблеми. Сьогодні понад 40 тисяч військовослужбовців Національної гвардії України виконують широке коло завдань як самостійно, так і у взаємодії з колегами з правоохоронних органів, Збройних Сил України та інших структур сектору безпеки та оборони України.

13 березня 2014 року було прийнято Закон України «Про Національну гвардію України», яким створено нове військове формування з правоохоронними функціями. Національна

гвардія України (далі – НГУ) формувалася фактично в бойових умовах. Базою для формування НГУ стали внутрішні війська, і сьогодні гвардія залишається наймолодшим військовим формуванням в Україні. Важливо взяти до уваги, що, порівняно з внутрішніми військами, на НГУ було покладено й цілком нові функції. Зокрема, у воєнній сфері – участь у здійсненні заходів, пов'язаних із припиненням збройних конфліктів та інших провокацій на державному кордоні, а також заходів щодо недопущення

масового переходу державного кордону з території суміжних держав, або участь у спеціальних операціях із припинення діяльності озброєних організованих груп і злочинних організацій на території України. Водночас на НГУ покладено й правоохоронні функції, зокрема захист конституційного ладу в Україні, участь у відновленні конституційного правопорядку у разі здійснення спроб захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства. Загалом функцій чимало, і вони є дуже актуальними для сьогодення України [10, с. 6].

Тим часом залучення НГУ до виконання окремих завдань в умовах бойової обстановки, особливі відносини єдиноначальності і підпорядкування, необхідність оперативного вирішення проблем, що виникають, зокрема, кримінально-правового та дисциплінарного характеру вимагають особливого зваженого підходу.

Для успішного виконання завдань, покладених на НГУ, необхідне підвищення професіоналізму та поліпшення всіх видів підготовки особового складу, удосконалення роботи із запобігання правопорушенням і злочинам у військових колективах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання злочинності військовослужбовців і формування засобів їх запобігання розглянуто в роботах: Х.М. Ахметшина, М.В. Васильєва, М.Г. Колодяжного, В.В. Лунєєва, І.М. Мацкевича, Є.Б. Пузиревського та інших.

Мета статті – подальший аналіз детермінант злочинної поведінки військовослужбовців НГУ, розроблення системи заходів щодо запобігання протиправній поведінці та злочинам зазначеної категорії осіб.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить історичний досвід, руйнування державності починається з розвалу армії, тому стан військової дисципліни, правопорядку необхідно розглядати не тільки як один із чинників забезпечення захисту від зовнішніх загроз, а й як показник національного здоров'я та внутрішньої стійкості держави. Злочинність військовослужбовців – небезпечний дестабілізуючий фактор, який негативно впливає не тільки на військову організацію держави, а й на громадянське суспільство загалом.

Дослідження і вивчення злочинності серед військовослужбовців має ключове значення, оскільки в цьому випадку інтереси кримінології перетинаються з інтересами щодо захисту національної безпеки і оборони країни, від яких залежать боєготовність і боєздатність військ держави.

Військова злочинність – це сукупність передбачених кримінальним законом суспільно небезпечних діянь, учинених особами із Збройних Сил, інших військ і військових формувань, а також громадянами, що перебувають у запасі, під час проходження ними військових зборів, і персоналом військових частин, з'єднань та установ у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків або в розташуванні цих частин, з'єднань і установ, за певний період часу і в певному просторі. Цей вид злочинності виділяється в структурі загальної злочинності за суб'єктивним критерієм, тобто являє собою сукупність тих протиправних діянь, які вчиняються спеціальними суб'єктами права – військовослужбовцями [2, с. 254]. Специфіка військових злочинів полягає в їхній спеціальній суспільній небезпечності та спеціальній протиправності.

Військові злочини характеризуються високим ступенем латентності. Командири приховують значну їхню частину з метою показового благополуччя у підрозділах, а отже, й безперешкодного кар'єрного зростання. Ця обставина суттєво занижує статистику реального рівня злочинності серед військовослужбовців.

Злочини військовослужбовців НГУ поділяються на дві великі групи: загальнокримінальні та військові.

Причини й умови злочинності військовослужбовців багато в чому визначаються загальними детермінантами злочинності. В юридичній літературі є різні підходи до класифікації детермінант злочинності військовослужбовців. Групи причин та умов цілком охоплюються детермінантами на макро-, мікро- й індивідуальному рівнях. Причини та умови на макрорівні включають різні за характером сфери життя й суспільні відносини: соціально-економічні, політичні, правові, організаційно-управлінські, ідеологічні, соціально-психологічні, культурно-виховні та ін. [4, с. 191–197].

Соціально-економічною детермінантою є матеріальне забезпечення військовослужбовців, що останнім часом істотно збільшилось, але все одно залишається недостатнім і таким, що не відповідає завданням, які ставить суспільство перед армією та військовослужбовцями НГУ. Це, у свою чергу, впливає на: ефективність бойової підготовки; ефективність несення бойової служби; престиж військової служби; ефективність контролю з боку командирів і військових начальників; соціальне розшарування у військовому середовищі. Політичними факторами злочинності військовослужбовців

НГУ є складність і непрофесійність політичної боротьби окремих партій і громадських організацій. Це призводить до конфліктів серед військовослужбовців на політичному та громадсько-політичному ґрунті.

До організаційно-управлінських чинників можна віднести такі: недостатність підготовленого офіцерського складу, відсутність їхнього авторитету в армії; невлаштованість побуту офіцерів, неналежне грошове забезпечення тощо. Специфічні організаційно-управлінські фактори пов'язані з особливостями проходження військової служби: відносною закритістю військового колективу, небажанням «виносити сміття з хати», круговою порукою. Складається парадоксальна ситуація, коли у розкритті злочину не зацікавлені ні підлеглі, ні військовоєркерівництво.

Правові криміногенні фактори проявляються в тому, що часто дотримання військової дисципліни здійснюється неправовими, нестатутними методами. Великою проблемою військових формувань є нестатутні відносини. Понад 65% опитаних зазначають, що «дідівщина» можлива тому, що деякі командири вважають її ефективною формою збереження порядку в армії, а отже, приховують такі злочини. Наголошується також, що військова злочинність є високолатентним соціально-правовим явищем (так вважають понад 90% опитаних). За таких умов у підрозділі процвітають культ сили, знущання, а отже, самовільні залишення підрозділу, дезертирство, суїциди серед солдатів строкової служби, адже їм ніде шукати захисту.

Основна ідеологічна детермінанта злочинності військовослужбовців НГУ – це втрата ідеологічних орієнтирів у суспільстві взагалі та в середовищі військовослужбовців зокрема, падіння престижу військової служби. Останнім часом у зв'язку з агресією Росії та подіями на Сході України ситуація трохи змінюється, але проблема все одно залишається.

Проведення спочатку антитерористичної операції, пізніше операції Об'єднаних сил призвело до появи нових соціально-психологічних чинників. В умовах бойових дій на Сході України зростала кількість соціально невлаштованих осіб, які мають досвід бойових дій і психологічні проблеми. Фахівці наголошують, що найчастіше проявляються такі ознаки посттравматичного стресового розладу, як порушення сну і депресія (46%), прояви тривожності (37,5%), зловживання алкоголем і вживання лікарських препаратів, невимушені спогади, почуття провини (33,3%). Усе це провокує агресивну або

суїцидальну поведінку, загострення почуття безперспективності, несправедливості та тривожності. Виникають труднощі із соціальною адаптацією, реінтеграцією, зростає рівень агресивності як щодо себе, так і до оточуючих. Щодо культурно-виховних детермінант злочинності зазначимо, то більшість військовослужбовців – це молоді люди, які швидко сприймають усе негативне та культивують в його міжособистісних і групових відносинах, що відображається в армійському середовищі в умовах проходження служби. Як правило, особи, які вирізняються брутальністю, жорстокістю й агресивністю, мають низький рівень освіти, відстають у духовному та культурному розвитку, правовій культурі [7, с. 55–62].

Детермінанти, що є притаманними мікро-рівню вказаної групи злочинів, характерні саме для середовища військових, пов'язані, окрім іншого, з особливостями їхніх стосунків щодо проходження та несення військової служби, також побутових відносин. До них належать: 1) психологічні проблеми, що можуть виникнути через тривале перебування в одностатевому колективі; 2) психічні відхилення, які можуть стати результатом виснажливих фізичних навантажень у юнаків-солдатів та їхнього позасімейного військового, іноді жорсткого, виховання; 3) природна концентрація в лавах військових, як правило, молодих людей, які не змогли реалізувати себе професійно; 4) наявність у минулому в частини солдат проблем із законом, що відбивається на їхній свідомості та поведінці; 5) невисокий рівень культури частини військових, навіть офіцерів; 6) десоціалізований, дисфункційний характер військово-соціального середовища; 7) незадовільна соціальна зрілість окремих військовослужбовців; 8) недостатня профілактична робота військових командирів і начальників з особовим складом; 9) відоме замовчування про факти нестатутних відносин із метою збереження звання та продовження військової кар'єри; 10) неякісна організація побуту військовослужбовців; 11) наявність традиційної «кругової поруки», що заважає інформуванню про вчинені злочини компетентних органів і посадових осіб тощо.

Причини та умови на індивідуальному рівні пов'язані з детермінуванням певного злочину, що вчинений конкретно особою-військовослужбовцем. Логічно, що цей рівень безпосередньо формується під впливом причин та умов рівнів, указаних вище. Отже, детермінантами конкретного одиничного військового злочину

є такі: 1) матеріальні труднощі військових, які вчинили корисливі злочини через незадовільне соціальне забезпечення і соціальний захист їхніх сімей; 2) психічні й психологічні відхилення під час вчинення насильницьких злочинів, сформовані у військовослужбовців як до, так і під час несення служби; 3) вживання алкоголю, наркотиків; 4) правовий нігілізм; 5) незадовільна педагогічна й виховна робота військових командирів із конкретними підлеглими, які потребують підвищеної уваги та наставництва; 6) недостатня кількість військових психологів і невідповідність форми й змісту їх діяльності викликам сучасної армії та ін. [4, с. 191–197].

Визначення детермінант, що впливають на злочинність у частинах і підрозділах НГУ, дає змогу розробити заходи, що спрямовані на їх запобігання.

Запобігання є діяльністю держави та суспільства, спрямованою на утримання злочинності на можливо мінімальному рівні через усунення її причин й умов, а також на недопущення та припинення конкретних злочинів [3, с. 165]. Залежно від ієрархії причин та умов злочинності виділяють три основних рівні її запобігання: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний [5, с. 56].

Найвпливовішими заходами на загальносоціальному рівні вважаємо виховні та економічні, спрямовані на підняття іміджу та престижу Національної гвардії України, а також покращення її матеріального забезпечення. До основних загальносоціальних заходів запобігання злочинам військовослужбовців НГУ слід віднести такі: 1) поступово в Україні повинна бути сформована контрактна професійна армія, звести до мінімуму кількість військовослужбовців за призовом; 2) підвищити вимоги до «контрактників»; 3) слід організувати та провести комплексні системні дослідження в сфері профілактики наркоманії та алкоголізму серед військовослужбовців НГУ. До цієї роботи варто залучити соціологів, психологів, медиків, правознавців, педагогів, економістів і фахівців із соціальної роботи.

Спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи мають орієнтуватися на систему детермінант військових злочинів із метою зменшення їхнього впливу чи повного усунення. Має йтися про: 1) поліпшення роботи правоохоронних органів із виявлення та розслідування військових злочинів; 2) підвищення морального та професійного рівня командирів із метою недопущення замовчування ними випадків учинення злочинів їх підлеглими чи колегами; 3) надання

максимального розголосу фактів учинення резонансних злочинів та заходів, вжитих під час їх розслідування й для усунення їх причин та умов; 4) розширення мережі громадських організацій, для забезпечення дотримання прав людини, полегшення процедури звернення військовослужбовців різних рівнів до таких організацій; 5) покращення системи обліку правопорушень у частинах і підрозділах Національної гвардії України і розроблення заходів запобігання військовим злочинам на рівні окремої структурної одиниці, в лавах НГУ; 6) покращення мікроклімату в колективах, недопущення проявів агресії, жорстокості тощо; 7) постійне контролювання командирами вказаного мікроклімату, підвищення їхньої відповідальності під час вивчення та ведення особових справ підлеглих; 8) створення системи контролювання результативності реалізації вказаних та інших запобіжних заходів [8, с. 17].

У Національній гвардії України заходи з індивідуальної профілактики правопорушень здійснюються в системі виховної та соціально-психологічної роботи, під якою розуміють систему організаційних, інформаційних, психологічних, педагогічних, правових, культурно-просвітницьких і військово-соціальних заходів, спрямованих на формування і розвиток у воїнів професійно необхідних морально-бойових якостей, належного стійкого морально-психологічного стану військових колективів, що має сприяти високій бойовій і мобілізаційній готовності органів управління, з'єднань і частин, високому рівню бойової та оперативної підготовки, зміцненню військової дисципліни й правопорядку, згуртуванню військових колективів для забезпечення підготовки та виконання ними покладених на них завдань.

Індивідуальна виховна робота у Національній гвардії України є одним із видів військового виховання, який реалізує його головний принцип – індивідуальний підхід до підлеглих. За своєю загальною сутністю він передбачає систему цілеспрямованого вивчення особливостей особистісної сфери підлеглих і педагогічної взаємодії (впливу) з ними в інтересах ефективної військово-професійної підготовки, різноманітного виховання та розвитку, із врахуванням їхніх психічних, психологічних, інших можливостей та вимог військової служби. Під індивідуальною виховною роботою розуміється системна, цілеспрямована психолого-педагогічна діяльність командирів (начальників), їхніх заступників, медичних працівників, психологів та інших учасників навчально-виховного

процесу щодо впливу на психіку та поведінку військовослужбовця з урахуванням індивідуально-психологічних, психофізіологічних, соціально-демографічних та інших особливостей, умов повсякденного життя та службової діяльності в інтересах його всебічного вивчення та розвитку для успішного виконання завдань за призначенням. Метою індивідуальної виховної роботи з особовим складом вважається глибоке і всебічне вивчення та знання посадовими особами індивідуальних особливостей військовослужбовця, ступеня їхнього впливу на психіку й поведінку конкретної особистості та своєчасне реагування на їхні зміни, актуалізація наявних позитивних, зниження інтенсивності прояву негативних рис особистості в інтересах підвищення ефективності службової діяльності та забезпечення особистої дисциплінованості.

Особливу увагу під час проведення індивідуально-виховної роботи спрямовують на: військовослужбовців, які перебувають у стані психоемоційного збудження; які звертаються за психологічною допомогою; які вчинили протиправний вчинок, грубе порушення військової дисципліни; які притягнуті до кримінальної відповідальності без позбавлення волі.

До основних форм індивідуальної виховної роботи відносять такі: індивідуальну бесіду, психологічну допомогу, індивідуальне завдання, доручення, індивідуальний контроль [1, с. 36–44]. Наприклад, Є.Б. Пузиревський вважає, що необхідне створення спеціальних психограм на конкретну особу та її подальшого порівняння з моделями оптимального набору різних за ступенем криміногенності рис, необхідних для ймовірного вчинення військового злочину за певних умов. Це дасть змогу військовим психологам здійснити прогноз поведінки конкретного солдата чи офіцера [8, с. 16].

Висновки і пропозиції. У сучасних умовах профілактика правопорушень і запобігання злочинам військовослужбовців є одним із пріоритетних напрямів модернізації НГУ та Збройних Сил України.

Аналіз детермінант злочинної поведінки військовослужбовців дає змогу зробити висновок, що протиправна поведінка в лавах Національної гвардії України зумовлена низкою криміногенних чинників, основними з яких є соціально-економічні, політичні, правові, організаційно-управлінські, ідеологічні, соціально-психологічні, культурно-виховні тощо.

Система заходів запобігання військової злочинності має свої особливості, оскільки особа

злочинця військовослужбовця суттєво відрізняється від особи звичайного злочинця, а механізм злочинної поведінки особи військовослужбовця у зв'язку з особливими функціональними завданнями, що стоять перед ним, є специфічним [8, с. 17]. Для запобігання злочинності військовослужбовців на загальносоціальному рівні першочергове значення мають державні заходи, спрямовані на нейтралізацію, обмеження сфери й потужності дії базисних, насамперед економічних, її причин та умов. Необхідно відновити престиж військової служби, забезпечити реальний професіоналізм військ, відповідність усього особового складу якісно новим вимогам сьогодення. Лише за таких умов можна вирішити завдання загального та спеціального запобігання злочинам військовослужбовців НГУ.

Спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи передусім мають бути спрямовані на поліпшення роботи Військової служби правопорядку, активну виховну роботу серед військовослужбовців НГУ, підвищення їхніх морального й професійного рівнів; залучення громадських організацій до реалізації запобіжних заходів; удосконалення статистичного обліку правопорушень і злочинів у частинах і підрозділах НГУ; принципове реагування командирами військових формувань на прояви агресії, жорстокості, нестатутних відносин серед військовослужбовців. Індивідуальні заходи протидії військовим злочинам полягають у цілеспрямованому виявленні серед призовників осіб з антисупільними поглядами, проведення з ними систематичної виховної роботи з метою формування відповідних моральних і ціннісних настанов щодо поведінки в армії, виховання патріотизму, а також своєчасне притягнення до дисциплінарної та адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень [9, с. 19–23].

Розроблення ефективно діючих заходів щодо запобігання злочинності військовослужбовців на науковому рівні сприятиме скороченню кількості військовослужбовців, які вчиняють злочини, та в результаті дасть змогу знизити рівень військової злочинності в нашій державі [6, с. 431].

Список використаної літератури:

1. Бакун В.І. Проблемні питання індивідуального попередження злочинів у Збройних Силах України. *Юридична наука*. 2013. № 7. С. 36–44.
2. Злочинність військова. Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В.В. Чернея,

- В.В. Сокурєнка ; упоряд. О.М. Джужа, О.М. Литвинов. Київ ; Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. внутр. справ ; Кримін. асоц. України ; Золота миля, 2017. С. 254–257.
3. Іванов Ю.Ф. Кримінологія : навч. посіб. Київ. : Видавництво «Паливода А.В.», 2006. 264 с.
 4. Колодяжний М.Г. Військові злочини в Україні: детермінація та запобігання. *Вісник Національної академії правових наук України* : зб. наук. праць. Харків, 2013. № 4. С. 191–197.
 5. Кримінологія / под ред. : В.Н. Бурлакова, Н.М. Кропачева. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 179 с.
 6. Кримінологія. Академічний курс / за заг. ред. О.М. Литвинова. Київ : Кондо, 2018. 588 с.
 7. Пащенко Є.М. Основні детермінанти насильницької злочинності військовослужбовців. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. Харків, 2019. Т. 86. № 3. С. 55–62.
 8. Пузирєвський Є.Б. Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2011. 22 с.
 9. Туркот М.С. Детермінанти військової злочинності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. Київ, 2013. № 3. С. 19–23.
 10. Флурі Ф., Бадрак В. Національна гвардія України: шляхи розвитку / Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння. Женева – Київ, 2017.

Hradetskyi A. V. Determinants of military crime in the National Guard of Ukraine and its prevention measures

At present, the National Guard remains the youngest military unit in Ukraine. The legal basis of the activity in the National Guard of Ukraine is the set of legal norms that regulate the social relations arising in the process of organizing the activity and functioning of the NGU. These legal norms also define the tasks, functions, powers of the NGU as well as the order of performance of the statutory tasks and functions. Successful completion of the tasks assigned to the NGU requires increasing professionalism and improving all types of training of personnel, improving work on the prevention of offenses and crimes in military teams. War crimes are characterized by a high degree of latency. This fact significantly reduces the statistics of the real crime rate among military personnel.

The crimes of NGU servicemen are divided into two major groups: criminal and military. The article examines the determinants of criminal behavior among NSU military personnel and identifies measures to prevent the crimes of the specified category of persons.

Crime among the military personnel acts as the destabilizing factor extremely negatively influencing not only on functioning of the military formations, but also on opinion of the population on a condition of the safety in the state. For fight against this type of crime it is necessary to define the reasons promoting her.

The whole complex of determinants of military crime in general is similar to the reasons of general criminal crime taking into account specifics of military service.

It has been established that the unlawful behavior of the military is due to a number of criminogenic factors, the main ones being socio-economic, political, legal, organizational-managerial, ideological, social-psychological, cultural-educational etc. Identifying the determinants affecting crime in NGU units and divisions allows us to develop measures to prevent them.

Developing effective measures to prevent crime at the scientific level will help reduce the number of military personnel who commit crimes.

Key words: *crime of military personnel, determinants of crime, military hazing, “ATO syndrome”, criminogenic factors, crime prevention.*